

KÜBRA VƏLİYEVƏ

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: kubra.valiyeva@yahoo.com

AZƏRBAYCAN VƏ ƏRƏB DİLLƏRİNDƏ TİBBİ TERMINLƏRDƏ KÖK VƏ ÖN ŞƏKİLÇİLƏRİN MÜQAYISƏLİ ŞƏKİLDƏ İFADƏ FORMALARI

Açar sözlər: kök, prefiks, suffiks, Azərbaycan dili, ərəb dili, tibbi terminologiya.

Ключевые слова: корень, префикс, суффикс, азербайджанский язык, арабский язык, медицинская терминология.

Key words: root, prefix, suffix, the Azerbaijani language, the Arabic language, medical terminology.

Dilçilik elmində kök əsas mənanın daşıyıcısı olub, heç bir affiks qəbul etmədən, morfoloji cəhətdən təcrid olunmuş vəziyyətdə mənanı ifadə edir. Kökün Azərbaycan dilində və ərəb dilində ifadə formaları fərqlidir. Azərbaycan dilində kök ayrılıqda məna verib, bütün morfoloji vəziyyətlərdə dəyişməz qalır. Ərəb dilində isə kök (جزر ج جزور) üç samitdən, az bir qismi dörd samitdən ibarət olur.

“Tibbi terminologiyada da söz quruluşunda kök əsas faktordur. Kök sözün əsas hissədir və əsas mənanı ifadə edir” [4, s. 147]. Bundan əlavə, tibbi sözlərin daha çoxu qədim yunan və latın sözlərindən düzəldilmişdir. Bəzilərinin isə ərəb, anqlo-sakson və latın kökləri vardır. Məsələn, *cytologia* sözünün kökü *cyt* yunan sözü olan *kytos* sözündən gəlir və mənası hüceyrə, *logiya* suffiksi isə elm deməkdir. Beləliklə, *cytologia* hüceyrə haqqında elm - *عِلْمُ الْخَلَايَا* deməkdir.

Tibbi terminologiyada bir çox terminlər eyni kökdən yarana bilər, aşağıdakı nümunələrə nəzər salaq:

Cardialgia-kardialgiya – حُرْقَةُ الْفُؤَادِ، ألم في منطقة القلب

Cardiovascular - kardiovaskyular (ürək-damar) xəstəlik – أمراض القلب و الأوعية الدموية

Electrocardiographia –elektrokardioqrafiya – تخطيط القلب الكهربائي

Tachycardia - taxikardiya – إِسْرَعُ (تَسْرُعُ) القلب

Yuxarıdakı terminlər hamısı Azərbaycan dilində *ürək* və ərəb dilində isə *قلب* mənasını verən, latınca *cardio* terminindən yaranmışdır. Kardialgiya ürək ağrısı, kardiovaskyular xəstəlik ürək və qan damarlarına aid xəstəlik, elektrokardioqrafiya ürəyin fəaliyyəti zamanı yaranan elektrik sahələrinin

qeydiyyatını və tədqiqini aparan metodika, taxikardiya isə ürək xəstəliyi simptomu deməkdir.

Kök həmçinin terminin ortasında da ola bilər, məsələn, *periadnexitis* kök “adnex” uşaqlıq artımları mənasını verən latın sözüdür, “peri” prefiksi ətraf deməkdir və “itis” suffiksi isə iltihab mənasını verir. Beləliklə, *periadnexitis* uşaqlıq artımları peritonunun iltihabı - إلتِهَابٌ حَوْلَ الْمُلْحَقَاتِ deməkdir.

Bəzən kök sözün sonunda da istifadə edilə bilər. Məsələn, limfa toxumasında bədənə paylanan sümük iliyində formalaşmış ağ qan hüceyrəsi mənasını verən *lymphocytus* (limfosit) - خَلِيَّةٌ لِّمْفِيَّةٌ terminində olduğu kimi “cyt” kökdür və hüceyrə deməkdir.

Tibbi terminlər birdən çox kökdən ibarət ola bilər. Məsələn, *neurocytus* termini sinir mənasını verən “neuro” və hüceyrə mənasını verən “cyt” sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır və sinir hüceyrəsi - خَلِيَّةٌ عَصَبِيَّةٌ deməkdir.

“Bəzi tibbi terminlər ikidən daha artıq kökdən ibarət ola bilər. Məsələn, *neuroencefalomyelopathy* (neuroencephalomyelopathy) termini üç kökdən və bir suffiksdən ibarətdir (neur-o-encephal-o-myelo və pathy suffiksi)” [1, s. 65]: sinir - عَصَابٌ, beyin - دِمَاعٌ, sümük ili - نُخَاعٌ, xəstəlik - اِعْتِلَالٌ, -yəni, beyin, sinir və onurğa ili xəstəlikləri.

Terminin kökünün hansı olduğunu bilmək və kökün mənasını başa düşmək bütün termini anlamağa kömək edir.

“Tibb terminləri əsas üç hissədən ibarət olurlar: kök, prefiks və suffikslərdən. Söz kökünə prefiks, infiks və suffiks sonradan əlavə olunur və birləşmiş ümumi tibbi termin yaranır” [3, s. 6].

Dilçilik elmində kökə münasibətdə tutduğu mövqeyə görə şəkilçilər üç qrupa ayrılır: suffikslər, infikslər və prefikslər. Suffikslər söz kökündən sonra işlənən şəkilçilərə deyilir. Azərbaycan bütün sözdüzəldici və sözdəyişdirici şəkilçilər söz kökündən sonra işlənir. Eyni zamanda ərəb dilində də suffikslərdən (لاحقة ج لواحق) müəyyən qədər istifadə olunur.

Infikslər söz kökünün ortasında işlənən şəkilçilərə deyilir. Infiks sözün ortasında – kök tərkibində işlənən elə morfemlərdəndir ki, kökün mənasını dəyişir. Infikslər (حَشَوٌ، داخله) əsasən flektiv dillər, ərəb dili üçün xarakterikdir. Azərbaycan dilində isə bu cür prosesə rast gəlinmir.

Prefikslər söz kökündən əvvəl işlənən şəkilçilərə deyilir. Prefiks sözün önünə artırılıb, ona leksik-qrammatik mündərcə verən morfemdir. Aqqlütinativ dillərdə, o cümlədən Azərbaycan dilində prefiks yoxdur. Prefikslər Azərbaycan dilinin qrammatik quruluşuna uyğun gəlmir, bu dildə işlənən prefikslər ərəb və fars dillərindən keçən alınma sözlərdir. Sami dillərdən ərəb dilində prefikslərə (سابقة ج سوابق) geniş rast gəlmək olur. “Ərəb

dilində söz quruluşunda prefikislər samit səslə və sait (hərəkə) səslə olaraq semantik və səslə təsir edici xüsusiyyətə sahibdir” [2, s. 23].

Tibbi terminologiyada prefikslərdən geniş şəkildə istifadə olunur. Prefiks tibbi terminlərdə söz tərkibinin əsas hissələrindən biridir və sözün əvvəlində işlənir. Məsələn, **per**anum, **or**onasal və s. hər prefiksin öz mənası vardır:

anti - ضِدّ، مُضَادّ، عَكْس

hydro - مائي

per - كُلّ وَقْت، خِلَال

oro - فَمَوِي

Prefiks daima sözün əvvəlində gəlir və ondan əvvəl qoyulanda onun yeni köməkçi mənası olur. Prefikslər adətən sözün kökünə artırılır, ona yeni məna verir və mənasını dəyişdirir. Məsələn, natal sözü doğum (الولادة) deməkdir. Əvvəl - قَبْل mənasını verən *ante* prefiksini artırıqda *antenatalis* tibbi termini doğum öncəsi - قَبْل الْوِلَادَة mənasına gəlir. Dan², sız⁴ - عَنْ mənasını verən “a” prefiksi köklərə artırılaraq onun mənasını dəyişib əksmənalı sözlər yaradır. Məsələn, Septicus - septik (mikroblu) - اِنْتَانِيّ;

Asepticus - aseptik (zərərli mikroorganizmlərdən təmizlənmiş) - طَاهِر، مُطَهَّر

Eyni prefiks müxtəlif sözlərə əlavə edilə bilər. Məsələn, *anti* prefiksi:

Depressio- depressiya - اِكْتِيَاب ↔ *antidepressio - antidepressiya* - مُضَادّ لِلاِكْتِيَاب - depressiyaya qarşı;

Biotic- biotik - حَيَوِي ↔ *antibiotic- antibiotik* - مُضَادّ حَيَوِي - yaşayan orqanizmin inkişafını məhv edə bilən maddə.

Azərbaycan və ərəb dillərində bəzi prefikslər müqayisəli şəkildə:

Ön şəkilçi (prefiks)	Azərbaycan dilində	Ərəb dilində
ac, ak	a ² , istiqamət	إِلَى، نَحْو
acid	turşu, asit	حَامِض، حَمْضِي
actin, actino	şüa	شُعَاع، شُعَاعِي
bar, baro	təzyiq	ثَقْل، ضَغْط
bio, bi	canlı	حَيَاة، حَيَوِي
batho, bathy	dərin	عَمِيق، عَمِيقِي
calor	istilik	حَرَارَة
capit	baş	رَأْس
de	altında, aşağısında	تَحْت
demi	yarı	نِصْف
dendr, dendro	ağac	شَجَرَة، شَجَرِي
en	da ² , üzərində	فِي، عَلِي، دَاخِل

eury	geniş	وَاسِع
fer	dəmir	حَدِيد
fil	lif, ip	خَيْط
femin, gemini	ekiz, ekizlik	تَوَّام، تَوَّامِي
geo	torpaq, yer	تُرَاب، أَرْض
helio	günəş	شَمْس، شَمْسِي
hem	qan	دَم
iatr	həkim	طَبِيب
jeiun, jejuno	susuz	جَوْعَان، صَائِم
kyano	mavi	أَزْرَق
keno	boş	فَارَغ، خَالِي
lip, lipo	piy	شَحْم، شَحْمِي
mes, meso	orta	وَسْطِي، وَسْط
mogi	çətin	صُعْب، صُعْبَة
nano	balaca	صَغِير
neo	yeni	جَدِيد
coul, oculo	göz	عَيْن، عَيْنِي
ov, ovi, ovo	yumurta	بَيْضَة، بَيْضِي
ped, pedia	uşaq	طِفْل، طِفْلِي
phleg, phlog,	iltihab	الْتِهَاب
ren	böyrək	كُلْيَة، كُلْيِي
rhin, rhino	burun	أَنْف، أَنْفِي
somat, somato	cism	جِسْم، جِسْمِي
somni	yuxu	نَوْم، نَوْمِي
tacho	sürətli	سَرِيع، سُرْعَة
therap, therapy	müalicə	عِلَاج، عِلَاجِي
un, uni	tək	أَحَادِي، وَاحِد
utero	uşaqlıq	رَحْم، رَحْمِي
vesic, vesico	sidik kisəsi	مَثَانَة، مَثَانِي
viscero	dolğu	حَشْو، حَشْوِي
xanth, xantho	sarı	أَصْفَر، صَفْرَاوِي
xero	quru	جَاف، جَفَافِي
zo, zoo	heyvan, həyat	حَيَوَان، حَيَاة
zym, zymo	enzim, ferment	خَمِيرَة، خَمِيرِي

Beləliklə, qeyd edək ki, müasir tibbi terminologiya xeyli dərəcədə latın sözdüzəldici elementləri, yəni, kök, prefikslər və suffikslər əsasında düzəldilmiş sözlərdən ibarətdir. Azərbaycan və ərəb dillərində söz köklərini, prefikslərin və suffikslərin mənasını bilmək tərcüməçiyə tibbi terminləri tam şəkildə qavramaq imkanı verir. Eyni zamanda tibbi terminlərdə işlənən prefikslərin mənasını bilmək hər iki dildə tibbi mətnləri daha yaxşı anlamağa

kömək edir. Məhz buna görə də bu istiqamətdə araşdırmaların aparılması mühüm elmi əhəmiyyətə malikdir.

Ədəbiyyat

- 1.Argeg.M.G. The problems of Translating Medical Terms from English into Arabic. Durham: Durham University Press, 2015, 265 s.
2. عمّار إرحيل المجالي. السوابق و أثرها في بنية الكلمة العربية، جامعة مؤتة، 2003، 251 ص
- 3.مبارك أحمد عبد الهادي الطالب. المطلحات الطبية باللغة العربية، المدينة المنورة، 2011، 200 ص
4. أ.د. صادق الهاللي/ السوابق و اللواحق في مصطلحات العلوم الطبية. مَجَلَّةُ مَجْمَعِ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ. الأَرْدُنِّي، 1987، 147-198 ص

K.Valiyeva

In the Azerbaijani and arabic languages the comparative expression forms of roots and prefixes in medical terminology

Summary

There are many studies on word structures in linguistics. It is clear from these studies that the structure of the word has a number of peculiarities in the world languages.

In terminology it is also important to study the word structure. From this point of view, the study of the word structure in medical terminology is one of the most important problems in linguistics.

It is known that medical terminology consists of three parts according to their structure: root, prefix and suffix. Roots are words that form the basis of medical terms. At the same time, prefixes are also important components in medical terminology, especially in inflected languages like Arabic languages.

The article deals with the derivation and usage of words in medical terminology.

The author preferred here to study and analyze comparatively the root and affiliation structure and spelling rules of medical terminology in the Azerbaijani and Arabic languages.

Thus, he has come to such conclusion that knowing the meaning of root and prefixes used in medical terminology and analyze them comparatively are of particular importance in solving the problems encountered during medical translation between the two languages.

К. Валиева

**сравнительные формы выражения корня и приставок в
медицинских терминах азербайджанского и арабского языков**

Резюме

В лингвистике существует значительное количество исследований составаслова. Из этих исследований ясно, что состав слова имеет ряд своеобразных особенностей в мировых языках.

В терминологииизучение состава слова является важным вопросом. С этой точки зрения изучение состава слова в медицинской терминологии является одной из важнейших проблем лингвистики.

Известно, что медицинские термины состоят из трех частей: корня, префиксов и суффиксов. Корни - это слова, которые составляют основу медицинских терминов. В то же время префиксы являются важными аффиксами медицинской терминологии, в том числе и таких флективных языков, как арабские.

В статье рассматриваются правила образования и использования слов в медицинской терминологии.

Автор предпочел сравнительные исследования и анализ корневой и аффиксной структуры медицинских терминологий на азербайджанском и арабском языках.

Таким образом, он пришел к такому научному выводу, что знание значения корня и префиксов, используемых в медицинской терминологии, и их сравнительный анализ, имеют особое значение для решения проблем между двумя языками, возникающих во время медицинского перевода.

Rəyçi: Əbülfəz Aman oğlu Quliyev

AMEA-nın müxbir üzvü,

filologiya elmləri doktoru, professor